

FRA GRØNLANDS INKUNABELTID

AF

POVL BALLE

Det er velkendt, at man betegner bogtrykkerkunstens ældste periode som inkunabeltiden, og for Europas vedkommende regner man almindeligvis året 1500 som „inkunabelgrænse“. Selv for et land som Danmark, der dog ligger bogtrykkerkunstens vugge temmeligt nær, og hvor bogtrykkerkunsten fik fodfæste allerede 1482, kan det være vanskeligt at opretholde året 1500 som grænse, idet man kun kender en halv snes bøger, der er trykt her i Danmark før dette tidspunkt. Man er derfor tilbøjelig til at regne året 1550 som inkunabelgrænse for danske bøger. Vender vi blikket mod Grønland, der indtil for nylig var en dansk koloni, men nu er en del af Danmark, må inkunabelgrænsen imidlertid skydes endnu 250 år frem i tiden. Den ældste bog, der er trykt i Grønland stammer nemlig fra 1793, og efter denne bogs fremkomst går der endnu omtrent et par menneskealdre, før der igen kommer en presse igang i Grønland.

Den bog, hvormed bogtrykkerkunsten således indførtes i Grønland, er trykt i Ny Herrnhut ved Godthåb; af denne bog har Det kongelige Bibliotek fra gammel tid ejet et eksemplar, muligvis det eneste eksisterende, idet ikke engang Brødremenigheden i Herrnhut hidtil har kendt dens eksistens.

Titlen på bogen lyder: *Tuksiautit Akiorecksautikset Makpersængoesa I. Nöngme 1793. (Korsange bd. I. Godthåb 1793) 8°*. Eksemplaret består af 27 blade i 3 læg, 1. læg: titelblad, s. 3-18, 1 upagineret blad, 2. læg: s. 19-34, 3. læg: s. 51-68. Nederst på titelbladet har en samtidig hånd med blæk tilføjet: „Zu Neuherrnhut in Grönland gedruckt“. Enkelte tilføjelser på tysk med andre hænder inden i bogen.

Æren for denne bogs fremkomst tilkommer den slesvigske missionær Jesper Brodersen. Af denne mand findes nogle kortfattede selvbiografiske

optegnelser på tysk i Nachrichten aus der Brüder-Gemeine, Gnadau 1826, (s. 305 ff.) og deraf fremgår det, at han er født den 20. november 1749 i Brarup (Braderup) syd for Tønder, hvor faderen var gårdejer og kreaturhandler. Sønnen fik tidlig sympati for herrnhutismen („Brødremenigheden“) og rejste i sit 24. år til København, hvor han tog studentereksamen 1775 (privat dimitteret) og teologisk eksamen 1777. Samme år blev han optaget i Brødremenigheden i Barby (Brandenburg), hvor han var „Aufseher“ på seminariet, indtil han 1780 blev lærer ved de herrnhutiske anstalter i Niesky i Schlesien; herfra kaldtes han 1783 til missionær i Grønland, hvor Brødremenigheden drev missionsvirksomhed 1733–1900.

Hermed ender Brodersens egne optegnelser. Hans enke, hvis navn og data ikke kendes, fortæller i fortsættelse heraf, at de den 17. februar 1783 blev gift i Herrnhut i Sachsen, og at Brodersen derefter i Barby ordineredes til diaconus og straks tiltrådte rejsen over Christiansfeld og København til Neu Herrnhut (Nôrdlit), Brødremenighedens station tæt ved Godthåb. Med iver lærte Brodersen sig grønlandsk: „Von besondern Nutzen war ihm das Abschreiben eines von den Missionarien verfassten und zum Druck bestimmten grönländischen Gesangbuches, wodurch er mit den Eigenthümlichkeiten der Sprache vertrauter wurde, und schon im nächsten Jahr war er im Stande, Vorträge in grönländischer Sprache zu halten“.

Den her omtalte salmebog er „Tuksiautit Attuagækset Illagecennut Innuit Nunænnunut“, som blev trykt i Barby (på grønlandsk Barbime) 1785, og hvoraf der findes et eksemplar i Det kgl. Bibliotek.

Brodersens virksomhed i Grønland afbrødes fra slutningen af 1788 til foråret 1790 af en rejse til Herrnhut, hvor han ordineredes til presbyter. Det er utvivlsomt ved tilbagerejsen til Grønland, at han har medbragt det lille primitive trykkeri. Brodersens sidste ophold i Grønland varede imidlertid kun to år, idet han, efter at en alvorlig sygdom i 1792 havde svækket hans helbred, i 1794 forlod landet, og senere havde han i 14 år sin gerning i Liffland, var derefter i 9 år menighedsforstander i Gnadenberg i Schlesien, indtil han som emeritus slog sig ned i Herrnhut, hvor han døde 2. april 1823.

Om Brodersens typografiske virksomhed giver denne biografi ingen underretning. Vort kendskab hertil stammer fra (J. K. Hegner): Fortsetzung von David Cranzens Brüder-Historie. 4. Abschnitt, Gnadau

---

Billedunderskrift til modstående side: Den første bog trykt i Grønland (Godthåb). Herrnhutiske korsange oversat fra tysk.

TUKSIAUTIT
AKIOREEKSAUTIKSET

MAKPERSÆGANGOESA

I

Nöngme. 1793.

Zu Neuherrenhut in Grönland gedruckt.

1816, hvor det (s. 637) under omtalen af, hvad Brodersen har gjort for grønlændernes bibelkundskab, hedder:

„Brodersen fing auch im Jahr 1792 an die in dem vorhergehenden Jahre herausgekommenen liturgischen Gesänge der Brüdergemeine [Barby 1791, eks. i K.B.] zu übersetzen; und um solche gleich in der grönländischen Gemeine zu Neuherrnhut, wo er sich befand, benutzen zu können, bediente er sich einer aus Europa mitgebrachten Handbuchdruckerey, vermittelst welcher er von jedem Stück, so wie er es fertig hatte, eine Anzahl Exemplare unter die Grönländer brachte, von welchen viele gut lesen könnten, durch welche dann die übrigen mit diesen Gesängen bekannt gemacht wurden und sie auswendig lernten. Nachdem diese Uebersetzung ganz vollendet war, so schickte man solche im Jahr 1799 nach Europa, um Sie dort zum Druck befördern zu lassen“.

Når det i fortsættelsen til Cranz' *History of Greenland*, bd. II. London 1820 (s. 264) hedder: „Besides this, he compiled a new collection of hymns for the use of the Greenlanders; and having brought a small printing press with him from Europe, he struck off a few copies for immediate circulation, till a larger impression could be printed in Germany“, er det ikke helt klart, om hermed virkelig tænkes på de i den citerede tyske tekst omtalte enkelttrykte salmer. Af disse har Det kgl. Bibliotek en prøve, nemlig det upaginerede blad, der er indsat mellem s. 18 og 19 i *Tuksiautit* 1793, og som indeholder en oversættelse af nr. 4 i *Liturgische Gesänge*, Barby 1791. Det kan iøvrigt bemærkes, at salmerne nr. 1-3 og 6-16 samt 26-34 er oversættelser i nøje overensstemmelse med de tilsvarende salme-numre i *Liturgische Gesänge* der evangelischen Brüdergemeinen, aufs neue revidiert und vermehrt, Barby 1791.

Ved salme nr. 4 henvises til nr. 316 i „*Tuksiautit Attuagækset Illageennut Innuut Nunænnunut. Barbime, 1785*“; og ved salme nr. 5 henvises til nr. 352 i samme salmebog, som man således har måttet have med i kirke for at kunne få det fulde udbytte ud af „*Tuksiautit Akiorecksautikset*“.

Ved henvendelse til Brodreunitetet i Herrnhut har biblioteket fra arkivar R. Træger modtaget nogle supplerende oplysninger om Brodersens virksomhed, fremdraget fra unitetsarkivet. Heraf fremgår det, at han i vinteren 1792/93 udarbejdede sin oversættelse af *Liturgische Gesänge* 1791. Hans originalmanuskript findes i unitetsbiblioteket i Herrnhut, der ligeledes har et ufuldstændigt forarbejde med Brodersens hånd og med noget afvigende tekst. Ved hjemkomsten til Herrnhut, efter at han definitivt havde forladt Grønland, bad Brodersen missions-

ledelsen om at lade manuskriptet trykke efter først at lade det revidere af missionærerne i Grønland. Sin egen påbegyndte trykte udgave fra 1793 har han ikke omtalt, men det fremgår af missionærernes antegnelser i manuskriptet, at de har haft bogen ved hånden under revisionen og på afvigende steder anbefalet at benytte dennes tekst fremfor manuskriptets. Dette kan kun betyde, at Brodersen under trykningen har foretaget forbedringer i sin oversættelse. I alle disse tilfælde har udgaven, som omsider udkom i Barby 1801, fulgt trykket 1793. Gennem missionærernes antegnelser i manuskriptet kan det sandsynliggøres, at Brodersen ikke har nået at trykke mere end de dele af bogen, som er bevaret i Det kgl. Biblioteks eksemplar, idet der nemlig ikke findes henvisninger til trykt tekst ved andre liturgier end dem, der står på de bevarede blade, og om passionssalmerne, som slutter bogen i den foreliggende tilstand (s. 68) siger et notat: „Die gedruckten zu folgen soweit sie gehen“, d. v. s. til og med nr. 34, hvilket passer udmærket med at trykket mangler nr. 35–37.

Rekapitulerer vi nu tilblivelsen af denne Grønlands ældste „inkunabel“, bliver forløbet således: 1790 vender Brodersen tilbage til Grønland medførende et lille trykkeri. 1792 kommer den nye tyske liturgibog til Grønland og Vinteren 1792/93 udarbejder Brodersen sit manuskript. Af en protokolindsørsel i Herrnhut fremgår det, at trykkeriet endnu ikke er taget i brug i sommeren 1793, og 1794 forlader Brodersen Grønland. Det er altså kun en kort tid han har haft til sit typografiske eksperiment, så det er blot naturligt, at den eneste bog, hans presse har frembragt, er forblevet en torso, og måske har han betragtet det som mislykket, siden han ikke engang giver eller viser moderhuset et eksemplar.

Der foreligger intet om, at Brodersen skulle have fået nogen typografisk uddannelse. I selvbiografien fortæller han, at det oprindelig var hans hensigt at lære et håndværk, der kunne ernære ham under studierne, men da opholdet i København kun strakte sig over 3 år, hvor hans tid har været optaget af universitetsstudier og eksaminer, har der næppe kunnet blive megen tid tilovers til uddannelse i bogtrykkerfaget. Typografisk virker bogen ufuldkommen, man ser, at det er amatørarbejde som er blevet til under primitive forhold.

Brødskriften er petit af det garniture, der er brugt på det her gengivne titelblad. Desuden findes enkelte linier med kursiv, og kursivversaler er jævnlig blandet ind i brødskriften. Mærkelig nok har der til det sparsomme materiel også hørt en titelvignet, enkel og dekorativ, men ikke rutineret gjort. Måske skåret af Brodersen selv?

Grønlands bogtrykkerhistorie gik altså istå med Brodersens afrejse. Men fornylig er man på Det kgl. Bibliotek blevet mindet om hans skriftmateriels videre skæbne. I december 1952 modtog man nemlig som gave fra overretssagfører Jacob Galskjøt i Køge, en sønnesøn af Ingemanns ven og litterære eksekutor, slotspræst J. Galskjøt, en stor Ingemannsamling. Ingemann havde på Sorø Akademi været dansklærer for H. Rink, der senere skulle blive grønlændernes varmt hengivne ven, og blandt disse papirer fandtes et brev til Ingemann fra Rink, der på det tidspunkt var kolonibestyrer i Godthåb men på besøg i København. Sammen med brevet, der er dateret 11. september 1856, sender Rink blandt andet „som Curiosum Prøver af et begyndende grønlandsk Bogtrykkeri, udførte ved Hjælp af en Indfødt, med nogle kasserede ældgamle Typer og forresten selvlavede Apparater. Bedre Requisite blive nu opsendte“. Disse prøver er de nedenfor som nr. 1-8 nævnte, og de typer, som Rink omtaler, har virkelig været ældgamle, for det er de samme som Brodersen 1790 bragte til Grønland. Lidt nyt materiel er dog anvendt, således til den her gengivne løbeseddel (nr. 1) og til de første to sider af nr. 5.

1. Aitsat tusagkavut: (En løbeseddel med de vigtigste efterretninger ved et skibs ankomst til Godthåb). Gengivet på modstående side. 1 blad. Af denne løbeseddel kendtes bl. a. et eksemplar i bogtrykkeriet i Godthåb (se Træk af Kolonien Godthåbs Historie, udg. af Honoré Petersen (K. Oldendow) 1928, s. 77), men hidtil intet i Det kgl. Bibliotek.

Løbeseddels grønlandske tekst lyder i oversættelse:

„Sidste nyt:

Skibet, der skal gøre rejsen to gange, er kommet.

Krigen [Krimkrigen] mellem englænderne og russerne vedvarer.

Der er ingen, der fører krig mod Danmark.

Kongen faldt og slog sig under en ridetur, men nu er han ved at komme sig [Frederik VII's rideuheld på Strandvejen den 18. juni 1855].

Det forlyder, at det er småt med rensdyr her i landet, men der er mange sæler.

Der er, Gud være lovet, næsten ingen syge.

Danskerne i Godthåb ønsker Jer lev vel.

Trykt i Godthåb, 21. okt. år 1855.“

2. R. Bertelsen: Tuksiutiksæt sabame angnerme. (2 adventsalmer.) Nounngme December 1855. 4 upaginerede sider. (Se nedenfor s. 85).

Aitsat tusagkavut:

Utersarniat nunaliput .

**Tuluitdlo Rusitdlo sorssokatigeeginarput , Avangnardlernut
sorssugtokangilak .**

**Kunge kimugserdlune nakardlune arkunaraluarama aiorung -
nalerpok .**

**Nunavtine tugtokardluangilarok, kisiane puisit amerdlakaut ,
Naparsimassokardluangingimat Gude kuianarsilaf!**

Noungme Kavdlunat inuvdluarkuvase .

Nakitigkat Noungme Ort: 21. oktieme 1855.

Det første tillob til en grønlandsk avis (Godthåb). De to første ord kan på dansk omtrent gengives ved „Sidste nyt“. Teksten originalens størrelse; originalens papirformat er 17 × 21. Oversættelse s. 82.

3. R. Bertelsen: Udlakut attortægak. (En morgensalme.) u. st. o. å. 1 blad.
4. Nougmit nakitigkæt 1. novbr. 1. 1855. (Tryk nr. 1. fra Godthåb. 1. nov. 1855, indeholdende meddelelser fra Godthåb Seminarium om nuværende og forhenværende elever.) 4 upaginerede sider.
5. Noungme nakitikæt 2. 4 Decemberime 1855 me. (Tryk nr. 2. fra Godthåb. 4. december 1855 omhandlende nyheder om krigen mellem russerne på den ene side og allierede englændere, franskmænd og tyrker på den anden side samt om den „krig“, der raser i Nordgrønland, hvorunder sejrherrene skærer næsen af deres overvundne fjender, stikker øjnene ud på dem og endogså udtager deres lever, for hvilken de køber kaffe, skonrogger og tobak. Med sidstnævnte „krig“ hentydes til hajfiskeriet ved Jakobshavn, og sydgrønlænderne opfordres til at give oplysninger om hajfiskepladser i Sydgrønland for der at indlede en lignende „krig“.) 4 upaginerede sider med en xylografisk kortskitse af Europa, hvor landene er kolorerede med forskellige farver og navnene tilføjet i bogtryk. Trykt af R. Bertelsen på Godthåb.

6. C. E. Janssen: Judliarkame 1855me erinalik manna atornekarpok Noungmuit okallukfiksuane. (Julesalme sunget i Godthåb kirke juleaften 1855.) 4 upaginerede sider. På sidste side en vignet forestillende Godthåb kirke og nederst på samme side ordene „Nalakab Noungmeetub nakitigai“. (Trykt af inspektøren ved Godthåb.)
7. Noungme nakitikæt 3. 15 Januarime 1856 me. Umiarsoak angnek nunnarsoarme. (Tryk nr. 3. fra Godthåb omhandlende verdens største skib under bygning i England.) 4 upaginerede sider trykt af R. Bertelsen.
8. (H. J. Rink og J. F. T. Lindorff:) Naparsimasonut ikiortiksat. Nalakamit Nakorsamidlo Noungmionit. Nakitigkat kaladlit nunane 1856. (Den første „lægebog“ i Grønland omhandlende direktoratets beslutning om at uddele brød eller gryn til syge grønlandere, sting (muligvis menes hermed lungetuberkulose) og bylder samt fnat. Af inspektøren og lægen ved Godthåb 1856. 16 upaginerede sider i et lyserødt omslag. I tørret plante, hvoraf kun en rest er tilbage, har været indklæbet på side 4. Det kgl. Bibliotek havde i forvejen to eksemplarer af bogen, hvoraf det ene var købt i 1908 for et beløb af 2 kr. Den indklæbede plante, som findes i det ene af Det kgl. Biblioteks eksemplarer, er islandsk mos eller lav. (*Cetraria islandica*). Bogens læsere, som næsten alle holdt af at spise indholdet af nedlagte rensdyrs maver, hvoriblandt planten findes, gøres opmærksomme på, at den også er sund og kraftig, når man selv plukker den, koger den i vand og blander den enten med sukker eller med spæk, da den er lidt bitter.
9. Hertil kan føjes, at Det kongelige Bibliotek fra tidligere tid havde endnu et tryk fra denne periode:
Inuit tamarmik atuagagsait. Nungme Aprilip 20. ukiume 1856. Agdlagtok nalagak nungmitok.
(Meddelelse til hele befolkningen om uddeling af hjælp, hvor der er virkelig nød. Af inspektøren ved Godthåb.)

Den senere bekendte grønlandske bogtrykker og redaktør Lars Møller (1842–1926), som assisterede Rink lige fra 1857, da denne begyndte at reorganisere det grønlandske bogtryk, fortæller 1864 i et selvbiografisk brev til E. Bluhme (se dennes „Fra et Ophold i Grønland“, 1865, s. 251), at forsøgspressen var lavet i Grønland af træ, kun $\frac{1}{3}$ alen lang og $\frac{1}{2}$ alen bred; i brevet ville han indsætte en tegning af den, men nåede desværre ikke at få den færdig. Lars Møllers efterfølger Kr. Lyngé har

*Psalme, sunget paa 1ste Søndag i
Advent i Godthaabs Kirke.*

**TUKSIUTIKSÆT
SABAME ANGNERME**

NOUNGME DECEMBER

1855

Påtegning med H. Rinks hånd: „Psalme, sunget paa 1ste Søndag i Advent i Godthaabs Kirke.“ (Se s. 82, nr. 2.)

efter mundtlig tradition fortalt (Træk af Kolonien Godthåbs Historie, anf. sted), at det var seminariets elever, der selv havde konstrueret denne presse, og det er sikkert sket under ledelse af seminarielærer Rasmus Bertelsen, der angives som trykker, bl. a. af de under 5 og 7 angivne skrifter.

Også efter at Lars Møller som nævnt i 1857 var blevet ansat ved det Rink'ske trykkeri fortsatte Bertelsen som en slags driftsleder og tilsynsførende, således som det bl. a. fremgår af titelbladet til bogen „Grønlandske Folkesagn, opskrevne og meddelte af Indfødte“, og „Kakortume erkânilo Kalatdlit inokutimingnut nalagaussut“ (eller fortegnelse over familieoverhovederne i Julianehåb og omegn), der begge udkom 1859 og angiver sig at være trykt af Lars Møller under tilsyn af Rasmus Bertelsen. Denne redigerede iøvrigt også Grønlands ældste tidsskrift „Atuagagdlitit“ fra dets grundlæggelse i 1861 til 1874, da Lars Møller overtog redaktionen. Typografisk præsenterer de tryk der udgik fra den Rink'ske presse de første år, sig ikke bedre end Brodersens bog fra 1793, man er stadig på det famlende stadium. Men 1857 begynder en ny epoke, og Grønlands „inkunabeltid“ er forbi.